

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

У статті досліджується сутність глобальних проблем, аналізуються причини їх виникнення та наводяться шляхи вирішення глобальних проблем сучасності

Ключові слова: глобалізація, глобальні проблеми, глобалізм, світове співтовариство.

В статье исследуется сущность глобальных проблем, анализируются причины их возникновения и наводятся пути решения глобальных проблем современности

Ключевые слова: глобализация, глобальные проблемы, глобализм, мировое сообщество.

In the article probedessence of global problems, analysed reasons of their origin and pointed the ways of decision of global problems of contemporaneity

Key words: globalization, global problems, globalism, world concord.

Постановка та актуальність проблеми пов'язана з тим, що людство вступило в третє тисячоліття свого розвитку, епоху науково-технічної революції, що посилило антропогенний вплив на природу та породило нові проблеми й виклики, загостило увагу до традиційних глобальних проблем.

Упровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки, поява нових технологій призвели до глибоких якісних змін у житті суспільства. Відбувається вдосконалення технологій і зростання виробництва, що сприяють повнішому задоволенню потреб людей, раціональнішому користуванню природними ресурсами, збільшенню виробництва продуктів харчування, але в той же час забруднюється природне середовище, знищуються ліси, посилюється ерозія ґрунтів, випадають кислотні дощі, зменшується озоновий шар навколо землі, погіршується стан здоров'я людей тощо.

Поняття «глобальні проблеми» походить від французького слова «global», що означає всезагальний; той, що охоплює всю земну кулю.

Термін «глобальні проблеми» з'явився у 60-х роках ХХ ст. Спочатку на Заході, згодом – на Сході, у колишньому Радянському Союзі. Як тоді, так і тепер, серед науковців не існувало єдиної, загально-прийнятої, універсальної думки щодо природи і причин їх виникнення, оцінку та шляхи вирішення. І по цей день існує розбіжність стосовно чисельності глобальних проблем. Західні дослідники (зокрема, представники «Римського клубу») вважають, що сучасному людству загрожує близько сотні глобальних проблем. Вітчизняні – нараховують таких близько трьох десятків. Набагато істотнішим є встановлення серед них пріоритетних, які необхідно вирішувати в першу чергу, і як вирішувати. Йдеться про конкретні наукові, техніко-технологічні, матеріально-ресурсні шляхи, методи й засоби їх вирішення та затрати, які має понести людство.

Науковці єдині в тому, що глобальні проблеми загрожують людському буттю. Особливо резонансними є екологічні. Тому стан сучасної екології є постійним об'єктом роздумів мислителів. На думку А. Печчеї та М. Ф. Реймерса, людина сама створила ці проблеми, «у ній всі початки і кінці» [1].

Глобальні проблеми є об'єктом вивчення багатьох наук (природничих, соціально-гуманітарних, у тому числі й філософських).

Глобальні проблеми – це особливий ряд соціальних явищ і процесів у сучасному світі, які за масштабами і значущістю вирізняються загальнопланетарним характером, пов'язані з життєвими інтересами народів світу і можуть бути вирішені шляхом взаємодії усіх країн світу.

В останні десятиліття у світі виникло чимало проблем, які безпосередньо стосуються долі всього людства, зачіпають інтереси всіх народів і вийшли на загальнопланетарний рівень. Від їх своєчасного розв'язання залежить існування земної цивілізації. Цього можна досягти лише спільними зусиллями всіх країн, міжнародних організацій.

Глобальні проблеми відображають суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування. Вони зачіпають людське життя не лише в певних регіонах світу, а й мають планетарний характер.

Отже, глобальні проблеми є всезагальними – як за їх об'єктом – земна куля, так і за суб'єктом їх вивчення і розв'язання – світова спільнота, держави світу. Основою їх появи є, у першу чергу, людська діяльність, яка нерозривно пов'язана із суспільною свідомістю.

Виходячи з вищесказаного, автор ставить **метою статті** як аналіз самої сутності глобальних проблем, так і виокремлення основних глобальних проблем сучасності та шляхів їхнього вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій із тематики глобальних проблем дає можливість стверджувати, що питання глобальних проблем не є ознакою лише XXI ст. Адже ще в середині XX ст. величезну роль у появі наукових праць, пов'язаних з дослідженням глобальних проблем і прогнозуванням майбутнього людства, зіграла діяльність Римського клубу, створеного у 1968 р. А. Печчеї разом із близько 30 європейськими вченими – соціологами, економістами, природознавцями і т. д. Члени Римського клубу поставили перед собою завдання виявити основні проблеми, що постали перед людством і сприяти виправленню сформованої ситуації, впливаючи на суспільну свідомість. Результатом цих вишукувань стали доповіді Римському клубу, в яких провідні вчені намагалися знайти підходи до рішення вищезазначених проблем.

Першою роботою під егідою Римського клубу стала побудова математичної моделі загально-світового розвитку, що враховувала основні параметри розвитку, такі як: населення, капіталовкладення, використання непоновлюваних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і виробництво продовольства. Автором цієї моделі, що одержала назва «Мир-1», був Дж. Форрестор. Дослідження цієї моделі показало, що людство рухається до неминучої і досить швидкої катастрофи, однак з урахуванням того, що модель була досить грубою та не враховувала величезної кількості вторинних факторів, що впливають на розвиток людства, вирішено було продовжити дослідження в області глобального моделювання. Так з'явилася модель «Мир-3», створена фахівцем в області системної динаміки Д. Медоузом, за економіко-математичною методологією Дж. Форрестора. Результатом стала поява нашумілої доповіді за назвою «Межі росту», представленої 12 березня 1972 р. у Вашингтоні, у Смітсонівському інституті.

Серед доповідей Римського клубу – «Людство на поворотному пункті» (М. Месарович і Є. Пестеля). Автори роботи стверджують, що тенденції розвитку сучасного суспільства несумісні з біологічною сутністю людини, метою якого повинна стати перебудова загальноприйнятої системи цінностей, а разом із нею і всієї сучасної системи відносин у суспільстві. Вони відзначають необхідність формування « нової людини », яка би піклувалася про виживання всієї цивілізації і направляла на це усі свої зусилля [2].

Сьогодні питаннями глобальних проблем займається значна кількість науковців. Серед них варто відмітити В. М. Лейбіна, В. Старікова, К. Ващенко, С. Соляник, О. Волкогонова, С. Нижников та інші.

Існує безліч проблем, які мають першочергове значення лише для окремих країн або навіть соціальних груп. Тому визначити міру глобальності тієї або іншої проблеми виявляється далеко не простою справою. Проте в глобалістиці вже на початок 80-х рр. склалися певні критерії, згідно з якими проблема може розглядатися як глобальна. Відповідно до цих критеріїв до глобальних належать проблеми, які виникають у результаті об'єктивного розвитку суспільства; носять планетарний, загальносвітовий характер, торкаються інтересів усіх народів і держав; загрожують усьому людству;

потребують невідкладних рішень; вимагають зусиль усієї світової спільноти [3; с. 16]. Г. С. Хозін до критеріїв глобальності відносить ще два чинники: комплексність і складний внутрішній взаємозв'язок цих проблем, а також їх високий динамізм. Оскільки глобальні проблеми викликані сукупністю безлічі різних чинників, то і їх стан у конкретних історичних умовах та географічних регіонах постійно змінюється. Тому постійно змінюються як самі глобальні проблеми, так і їх місце в системі пріоритетів світової спільноти і окремих держав, а разом із ними і сам зміст цих проблем [4, с. 78]. Так, на початку 70-х рр. XX ст. більшість дослідників розглядали глобальну проблему збереження миру найчастіше крізь призму запобігання світовій ядерній війні. Сьогодні у зміст цієї проблеми вкладають ширший сенс – зміцнення всесвітньої безпеки. Слід зазначити, що далеко не всі вчені згодні з критеріями, на основі яких та або інша проблема може вважатися глобальною. Так, зокрема, Ю. Н. Гладкий не без підстав відзначає, що такі проблеми як освоєння космосу, знехтування прав людини у ряді країн, криза культури та інші навряд чи несуть у собі загрозу для існування людства. Крім того, далеко не всі з них вимагають для свого вирішення об'єднання зусиль усього людства, а деякі, що мають природний характер, ніяк не пов'язані з людською діяльністю [5; с. 105-106]. У наш час, як зазначає В. А. Тураєв, за загальним визнанням більшості фахівців, глобальними можна вважати такі проблеми: збереження миру, зміцнення всесвітньої безпеки і роззброєння; перенаселення планети, реалізацію розумної демографічної політики; ліквідацію відсталості, зростаючого розриву в рівні розвитку розвинених країн та країн, що розвиваються; подолання екологічної кризи, перехід до стійкого розвитку; боротьбу з голодом, убогістю і хворобами; раціональне використання мінерально-сировинних ресурсів; використання Світового океану і космічного простору на користь усієї світової спільноти.

Окрім вищезазначених, які стали вже традиційними глобальними проблемами, до їх переліку останніми роками додалися такі, як запобігання поширенню наркотиків; проблеми науки і науково-технічного прогресу; розвиток самої людини, соціально-політичних змін глобального масштабу і цілий ряд інших [6].

Сьогодні існують і інші варіанти класифікації глобальних проблем. Так, одна з них ґрунтується на зв'язку суспільства з іншими феноменами. З цієї точки зору виділяють:

- проблеми інтросоціальні: створення та збереження мирних відносин між державами, новий міжнародний економічний порядок, подолання нерівності економічного розвитку, подолання міжнародної дестабілізації;

- проблеми взаємодії суспільства та природи: природні ресурси (паливо, енергія, сировина, вода), вивчення та використання Світового океану та космосу;

- проблеми взаємодії суспільства та людини: демографічні, охорони здоров'я, освіти.

Інша класифікація ґрунтується на прийнятті активної або пасивної позиції людини щодо глобальних проблем. Ця проблема знаходить свою

конкретизацію у так званих «алармістських» ситуаціях (від фр. «alarme» – тривога):

– сучасні тенденції світового розвитку орієнтуються на принцип кількісного зростання і ведуть до катастрофічних наслідків. Обмежені деякі види ресурсів, вичерпання їх у регіонах. Але розвиток ринкової економіки неможливий без зростання капіталу, а це потребує все нових і нових ресурсів. ООН констатує, що процеси економічного зростання, які породжують безпрецедентний рівень благополуччя та міцності багатой меншості, ведуть одночасно до ризиків та до дисбалансів.

– друга проблема алармістського характеру пов'язана з виникненням загрозливих тенденцій у використанні різноманітних ресурсів. Адже у процесі їх переробки та використання відбувається колосальне навантаження на екологічну сферу (знищення лісів, потепління, зменшення озонового шару). Не вирішена проблема нерівномірного економічного зростання на ґрунті індустріалізації. Проблема голоду, відставання країн, що розвиваються, не дозволяють призупинити різнохарактерне економічне зростання. Значить, ця проблема буде поглиблюватися [7].

Весь комплекс глобальних проблем можна згрупувати і навколо трьох фундаментальних напрямків розвитку, що описують спосіб існування індивідів у світі. Це взаємозв'язки: «людина – техніка», «людина – культура», «людина – природа».

Як виникають глобальні проблеми? Так Корнієнко В. О. вважає, що кожна з цих проблем породжена *комплексом специфічних причин*, що зумовлені особливостями розвитку продуктивних сил, географічного середовища, рівня прогресу техніки, природно-кліматичними умовами, а також суспільною формою, політичними, юридичними, ідеологічними та іншими сферами відносин. Глобальні проблеми мають подвійний, соціоприродний характер, вони водночас і природні, і соціальні. На його думку, перший комплекс причин виникнення глобальних проблем пов'язаний із суперечливістю взаємодії суспільства і природи.

Загальновідомо, що людство протягом своєї історії розвивалося «ушир», освоюючи нові простори, землі, росло населення, кількість освоєних земель, населених пунктів і країн. Концепція його розвитку будувалася на можливості «безперервної експансії», якій не буде кінця. Однак до кінця минулого століття стало ясно, що основні показники світового розвитку починають підбиратися до бар'єра, подолання якого може стати катастрофічним для світової цивілізації.

Важливою причиною зростання глобальних проблем, на думку багатьох учених, став інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу, наслідки якого проявилися буквально у всіх сферах життя. Неймовірно зросли наукові, технічні й технологічні можливості людини, які дозволили їй розщепити атомне ядро, створити ядерну, хімічну й бактеріологічну зброю, що призвело до порушення у світі геополітичної рівноваги та стабільності.

Другий комплекс причин породжений особливостями і протиріччями сучасного політичного й економічного розвитку світового співтовариства. Він пов'язаний, насамперед, із найтіснішим економічними відносинами

усіх держав сучасного світу, які розкриваються через сутність такого поняття, як «глобалізація» [8].

Необхідність пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем людства породжена тими реальними загрозами, які виникли перед світовим співтовариством, їх небезпечний характер для подальшого існування людства. Розв'язання таких глобальних проблем, як екологічна, паливно-енергетична та сировинна, пов'язуються зі швидким розвитком і використанням основних видів відновлюваної енергії (сонячна, вітрова, океанічна та гідроенергія річок); структурними змінами у використанні існуючих невідновлюваних видів енергії: зростання частки вугілля в енергобалансі національних економік та зменшення газу і нафти, адже запасів останніх на планеті значно менше, а їх цінність для хімічної промисловості набагато більша [9].

Глобальні проблеми неможливо вирішити швидко на рівні окремих країн. Потрібен єдиний міжнародний механізм їх розв'язання і регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм. Великі надії у вирішенні глобальних проблем покладаються на ООН, МВФ, ВТО, регіональні й галузеві організації, котрі мають великий досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання міжнародних економічних зусиль.

Серед шляхів розв'язання цих проблем доцільними є розробка усіма країнами світу сукупності конкретних заходів дотримання екологічних стандартів. Йдеться про стандарти чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності енергетичних систем; необхідне також вивчення запасів усіх ресурсів у країнах світу з використанням найновітніших досягнень НТР; розширення у країнах, що розвиваються, власного сировинно-переробного виробництва; припинення вирубування лісів, особливо тропічних, забезпечення раціонального лісокористування; формування екологічного світогляду, що створило б можливості для розгляду всіх економічних, політичних, юридичних, соціальних, ідеологічних, національних, регіональних, кадрових питань як у межах окремих країн світу, так і на міжнародному рівні з позицій розв'язання екологічних проблем людства, надання проблемам екологічного характеру, пріоритету над іншими. Позитивний вплив на розв'язання екологічних проблем мала б комплексна розробка законодавства про охорону довкілля, у т. ч. про відходи, проведення науково-дослідних робіт у цій сфері, поширення передового досвіду щодо збереження природного середовища, а також підписання договорів та угод, спрямованих на розв'язання цих проблем. Певні кроки в цьому напрямі вже зроблено. У період з 1992 по 2002 рік країни-члени ООН підписали ряд договорів та угод, котрі можуть і повинні створити основу для довгострокових глобальних рішень. Три договори стали результатом так званої «Екологічної конференції в Ріо» – з питань зміни клімату, збереження біорізноманіття та опустелювання [10].

Глобальним проблемам виживання людства були присвячені три міжнародні форуми, які проходили на найвищому рівні: Конференція ООН «Навколишнє середовище і розвиток» (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Всесвітня зустріч в інтересах соціального розвитку

(Копенгаген, 1995 р.), і спеціальна 19-та сесія Генасамблеї ООН, присвячена реалізації прийнятої в Ріо-де-Жанейро програми за 5 років (1997 р.).

Конференція в Ріо-де-Жанейро знаменувала важливий етап у розвитку суспільної свідомості. Була підписана Кліматична рамкова конвенція ООН, яка набрала чинності з 1994 р. Разом із тим, політичні мотиви не дозволили відкрити нові горизонти цивілізації, які бачать учені. Один із найважливіших висновків цієї Конференції полягає в тому, що модель розвитку, яку використовують десятки багатих розвинутих країн, вичерпала себе. Президент США Дж. Буш не підписав на Конференції Конвенцію про збереження біологічної різноманітності, оскільки вона передбачала передачу новітніх ресурсо- і енергозберігаючих технологій країнам, що розвиваються.

У грудні 1997 р. в Кіото (Японія) 160 країн провели III Конференцію держав-учасниць Кліматичної рамкової конвенції ООН, названу форумом із проблем глобального потепління клімату. Основна ідея – скоротити викид в атмосферу відпрацьованого газу, що приводить до парникового ефекту. Але знову виявились різні підходи між розвинутими країнами, та країнами «третього світу». США також не погоджувались із позицією країн ЄС, які пропонували певні відсотки скорочення викидів газу, тобто підхід «влада диктує – фірми скорочують», а відстоювали ринковий принцип – заохочувати тих, хто скорочує. Зрештою було прийняте рішення, яке вимагає від 34 розвинутих країн зменшити шкідливі викиди до 2012 р. на 5,2 % порівняно з 1990 р. При цьому США мають скоротити викид відпрацьованого газу на 7 %, країни ЄС – на 8 %, Японія – на 6 %, а країни, що розвиваються, звільняються від жорстких рамок нормованого викиду газу (Україні визначена норма не вища від рівня 1990 р.).

Свою роль у регулюванні зазначених процесів та у розв'язанні глобальних проблем повинні відіграти ООН, МВФ, СОТ, регіональні та галузеві організації, котрі мають великий досвід координації міжнародних зусиль, використання ресурсів, регулювання міжнародних економічних зв'язків.

Важлива роль в охороні навколишнього середовища належить регіональному співробітництву. Так, у документах ЄС неодноразово підкреслювалася необхідність розвитку регіональної стратегії у цій сфері і раціонального використання природних ресурсів європейського регіону, який сьогодні є найбільш кризовим в екологічному плані.

У розв'язанні демографічної проблеми значну роль відіграла п'ята Всесвітня конференція ООН з народонаселення, що відбулася в Каїрі у 1994 р. На ній була прийнята Програма дій щодо визначення політики народонаселення в усьому світі на період до 2015 р. Вона містить положення, що стосуються чисельності населення, його приросту та структури, міжнародної міграції, освіти, а також визначають шляхи співробітництва у розв'язанні демографічної проблеми.

Крім того, шляхами розв'язання глобальних проблем країн, що розвиваються, є такі:

– здійснення системи заходів, спрямованих на забезпечення динамічного соціально-економічного

розвитку цих країн у науково-технічній і соціально-економічній сферах;

– формування нового світового порядку, який би гарантував реальну допомогу країнам, що розвиваються, у вирішенні їхніх проблем;

– істотне трансформування у межах світового господарства механізму ціноутворення на природні ресурси шляхом відходу від їх визначення гігантськими ТНК, що контролюють природні багатства країн, що розвиваються;

– нарощування випуску готової продукції цими країнами, що дало б змогу навіть за існуючої кон'юнктури на світовому ринку значно збільшити доходи від експорту;

– надання економічно розвинутими державами світу країнам, що розвиваються, значних фінансових, людських, технічних та інтелектуальних ресурсів для розвідування і розробки природних ресурсів, їх переробки, транспортування та реалізації за трансформованими цінами з метою збільшення валютних доходів, встановлення ними економічного суверенітету над цими ресурсами. Зазначені кошти спрямувати на інтенсивний розвиток сільського господарства, подолання його нераціональної монокультури. З цією метою у 2000 р. країни-члени ООН ухвалили «Цілі розвитку для нового тисячоліття», а з 2002 р. – «Монтерейський консенсус», у якому обумовлюються конкретні зусилля триразового збільшення допомоги найбільш біднішим регіонам світу для забезпечення міжнародної мети: підвищення обсягу зовнішньої допомоги до рівня 0,7 % від сукупного ВВП заможних країн;

– здійснення прогресивних аграрних перетворень у сільському господарстві цих країн та ліквідація неокolonіальних форм господарювання в цій галузі [11].

Магістральним шляхом подолання глобальних проблем світового господарства є міжнародне співробітництво між країнами світового співтовариства на основі нових підходів і практичних заходів, які враховували б цілісність світу, в якому розвивається сучасна цивілізація.

Нове політичне мислення знаменує усвідомлення важливості і негайного вирішення глобальних проблем, включно з розробкою системи ефективних міжнародних процедур і механізмів, здатних забезпечити збереження і розвиток людської цивілізації в цілому.

Глобальні проблеми людства неможливо вирішити одномоментно зусиллям окремих країн. Тому потрібний єдиний міжнародний механізм їх розв'язання і регулювання, мобілізація ресурсів усіх країн світу, визначення міжнародних правових та економічних норм цього регулювання. Щодо останнього, то значна кількість політиків і експертів сходяться на тому, що існуюча політика регулювання процесів глобалізації та породжених ними проблем не відповідає вимогам нового політичного мислення.

Для розв'язання глобальних проблем людство має в розпорядженні достатні науково-технічні і матеріальні досягнення, напрацьовані відповідні форми. Серед останніх слід назвати міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку, яка розробляє програми покращення якості природного середовища та загального екологічного стану. Ця

комісія і ряд інших міжнародних організацій визначають критерії екологічної безпеки, розробляють короткострокові та довгострокові програми захисту навколишнього середовища.

Джерелами ресурсів та засобами розв'язання глобальних проблем у нинішніх умовах виступають: офіційна допомога з боку економічно розвинених країн країнам, що розвиваються; іноземні приватні інвестиції; застосування економічних важелів управління якістю довкілля, зокрема субсидій і дотацій за виготовлення екологічно чистої продукції, за виконання державних екологічних проєктів, екологічні платежі за всі види забруднення довкілля, виплати на охорону природи і поліпшення екологічних результатів, пільгове або дискримінуюче кредитування, оподаткування і ціноутворення, екологічне страхування тощо; об'єднання зусиль усіх країн світу для розв'язання глобальних проблем;

збільшення витрат держав світового співтовариства на подолання насамперед екологічної кризи; створення за рахунок країн, які заподіяли найбільшої шкоди планеті, своєрідного фонду екологічної безпеки з метою ліквідації найзагрозливіших для довкілля джерел небезпеки; посилення відповідальності країн світового співтовариства за збереження природи; стимулювання виробництва таких зразків транспортних засобів, техніки, які б не завдавали шкоди довкіллю, забезпечували економію всіх паливно-енергетичних ресурсів.

Однак для досягнення такого стану необхідно, щоб всі країни змінили підхід до ведення зовнішньої політики, тобто відмовилися від політики конфліктності та конфронтації і перейшли до глобального співробітництва на засадах визнання пріоритетності загально цивілізаційних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкогонов О. Д. Приоткрывая завесу времени: о социальном предвидении будущего / О. Д. Волкогонов. – М., 1989.
2. Лейбин В. М. «Модели мира» и образ человека. Критический анализ идей Римского клуба / В. М. Лейбин. – М. : Издательство политической литературы, 1982.
3. Глобальные проблемы современности. – М., 1981. – С. 16.
4. Хозин Г. Каким быть международным отношениям в XX веке / Г. Хозин // Международная жизнь. – 2001. – № 2. – С. 78.
5. Гладкий Ю. Глобалистика: трудный путь становления / Ю. Гладкий // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 10. – С. 105–106.
6. Капітон О. В. Глобалістика і глобальні проблеми сучасності [Електронний ресурс] / О. В. Капітон. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_35/3Kapiton_O.pdf.
7. <http://www.allians-yug.com.ua/Klasifikatsiya-globalnih-problem-ta-problema-yih-virishennya.html>.
8. Корнієнко В. О. Основні політико-ідеологічні доктрини та глобальні проблеми сучасності / В. О. Корнієнко, Г. Я. Буртяк. – 2003.
9. Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи: антология современной классической прогностики. 1952-1999 / [ред.-сост. И. В. Бестужев-Лада]. – М. : Academia, 2000. – 480 с.
10. Программа действий: Повестка дня на XXI веки другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении / сост. М. Китинг. – Женева : Центр за наше общ. будущее, 1993. – 70 с.
11. Федоренко В. Г. Політична економія : [підручник] / В. Г. Федоренко, О. М. Діденко, М. М. Руженський, О. Ф. Іткін ; за науковою ред. доктора економ. наук, проф. В. Г. Федоренка. – К. : Алерта, 2008. – 487 с.

Рецензенти: Шевчук О. В., д. політ. н, професор;
Ярошенко В. М., к. політ. н., доцент.

© Внучко С. М., 2014

Дата надходження статті до редколегії 04.10.2013 р.

ВНУЧКО Світлана Миколаївна – кандидат політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ.

Коло наукових інтересів: політичний екстремізм, політична глобалістика.